

- <sup>23</sup> МIRONENKO O. Крах маріократії П.Скоропадського // Історико-політичні уроки української державності. – Київ; Донецьк, 1998. – С.173.
- <sup>24</sup> Крах германской оккупации на Украине. – С. 60.
- <sup>25</sup> Там же. – С. 61.
- <sup>26</sup> Там же. – С. 62.
- <sup>27</sup> Там же. – С. 64.
- <sup>28</sup> Там же. – С. 65.
- <sup>29</sup> Там же. – С. 63.
- <sup>30</sup> Там же. – С. 57.
- <sup>31</sup> Гражданская война на Украине 1918–1920: Сб. документов и материалов в 3-х т., 4-х кн. – Т.1. – Кн.1: Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории. – К., 1967. – С.145.
- <sup>32</sup> Державний вістник. – 1918. – № 1. – 16 травня; Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі Конституції України. – К., 1992. – С.82.
- <sup>33</sup> Там само.
- <sup>34</sup> Див., напр.: Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний // Революция на Украине по мемуарам белых. – Москва; Ленинград, 1930. – С.37.
- <sup>35</sup> ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.178–180.
- <sup>36</sup> Державний вістник. – 1918. – № 1. – 16 травня; Конституційні акти України. 1917–1920. – С. 84.
- <sup>37</sup> Там само. – С. 85–86.
- <sup>38</sup> Папакін Г. Назв. праця. – С. 46.
- <sup>39</sup> Там само.
- <sup>40</sup> Там само. – С. 46–47.
- <sup>41</sup> Там само. – С. 47.
- <sup>42</sup> Історія України. Навчальний посібник. Вид. 3-е, доп. і перероб. – К., 2002. – С. 236.
- <sup>43</sup> ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр.109. – Арк. 10–13.
- <sup>44</sup> Известия союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 19 мая.

*The article analyses the reasons for coup d'etat in Ukraine on April 29, 1918, correlation of objective and subjective factors in the process of its realization, clears up specific positions and behavior of different political forces during change of authorities. Measures taken during first days of existence of Ukrainian State in order to consolidate P.Skoropads'kyi's hetman regime are traced.*

**Ю.І.Терещенко\***

#### **ГЕТЬМАНАТ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО ЯК ПРОЯВ КОНСЕРВАТИВНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

*У статті розглядається гетьманат Павла Скоропадського в контексті загальноєвропейського процесу протидії консервативних сил лібералізму і радикальному соціалізму. Робиться наголос на конструктивно-творчих здобутках Української Держави.*

Протягом ХІХ ст. у результаті революційних виступів проти існуючого ладу, посилення позицій ліберальних партій консервативні режими в Європі змушені були поступитися владою останнім або здійснювати її тільки в коаліції з іншими політичними силами. Зрештою, лібералізм продемонстрував зростання

\* Терещенко Юрій Іларіонович – д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету.

свого впливу навіть у Німеччині та Росії, де монархія визнала низку ліберальних інститутів<sup>1</sup>. Суттєво підірвав позиції старого консерватизму і наступ модерного індустріалізму, який змінив звичайні досі світовідчуття, пов'язані саме з консервативним сприйняттям світу.

Перша світова війна ознаменувалася ліквідацією трьох імперій в Європі й утвердженням породженого XIX ст. лібералізму, прибраного у новітні національно-демократичні шати. Водночас у ході війни до влади прийшов російський більшовизм, який розглядався багатьма теоретиками як логічний наслідок і завершення діалектичної трансформації лібералізму. Попри свій генетичний зв'язок з останнім, більшовизм засвідчив появу сили, здатної реально протидіяти «зліва» утвердженню ліберально-демократичних цінностей.

Воєнна поразка країн Почв'рного блоку означала для його учасників крах досі потужних консервативних інститутів у цих державах і акцептацію норм лібералізму, закріплену Версалем. У той же час ще перед війною і після неї в Європі гальванізувалися численні суспільні рухи, які прагнули до розробки ідейної і політичної альтернативи поза ліберально-демократичною системою й радикальним соціалізмом.

Іншим фактором, який вплинув на творення нових ідейних ферментів, було намагання відповісти на виклик часу – чи спроможна людина адекватно реагувати на тотальне вторгнення індустріальних технологій і чи вона сильніша від машини і здатна панувати над власним витвором. Зазначені завдання намагалися вирішувати консервативні партії та рухи по всій Європі, попри втрату ними своїх позицій і, здавалося, тотальне торжество лібералізму, соціального і національного радикалізму.

Лідер українського консерватизму В.Липинський констатував, що у повоєнній Європі важливе місце посідала консервативна хліборобська ідеологія, яка суттєво відрізнялася від інших ідеологій, проте обійняла становище – переможеної, позбавленої впливу і значення. Хлібороб, пов'язаний із землею, на думку В.Липинського, є найвидатнішим представником типу осілої людини. «Співпрацюючи й співживучи з природою», він має «виразне почуття ріжності й ієрархії всесвіту» і керується ірраціональною метафізичною релігійністю та вірою в Бога. Сучасна ж культура, за словами В.Липинського, «міщанська, машинова, всі пута осілої людини нищить» і в результаті «європейська людність щораз швидше переходить у стан кочовничий, у стан вічного перекочовування з одного міста до другого, із села до фабрики, з одної фабрики до другої і т.д.» Це «кочовництво» знаходило своє найвище самовираження в ідеології фашизму і комунізму, які душать всяку політичну свободу. На противагу їм, міщанство, яке керує сучасною капіталістичною машинною культурою, репрезентувало ідеологію лібералізму і вимагало якнайширшої політичної свободи.

Сучасні суспільства, наголошує В.Липинський, зреволюціонізовані ідеологією «ліберального міщанства», відірвані від землі, позбавлені зобов'язуючих догматів, а також консервативних суспільних і політичних інститутів є «найсприятливішим ґрунтом для революційних змагань елементів непродукуючих, неосілих, кочовничих». Останні під гаслами комунізму і фашизму виступають проти правлячих парламентів боязкої і спекулянтської «буржуазії», яка своєю ліберальною ідеологією і республікансько-демократичною системою правління звільнила ці елементи від «всяких моральних і політичних пут»<sup>2</sup>.

Саме ідеалістичний універсалізм хліборобів, на думку В.Липинського, мав протистояти руйнівному універсалізму матеріалістичному з метою порятунку європейської цивілізації. У той чи інший спосіб консерватизм намагався виявити себе інструментом збереження традиційних духовних цінностей і суспільних інститутів суттєво загрожених радикальними соціальними перетвореннями суспільства початку XX ст.

У Німеччині, зокрема, відповідною реакцією була т.зв. консервативна революція. Цим поняттям окреслювався інтелектуальний, політичний і літературний рух, який характеризувався критикою «буржуазно-міщанського» XIX ст. та породжених ним революцій і намагався протиставити їм політичний і світоглядний лад поза марксістським соціалізмом та демократичним лібералізмом<sup>3</sup>. Останні є ворожими один одному як ідеологічні й політичні сутності, але випливають з одного коріння революційної діалектики XIX ст. За висловом речника консервативної революції Е.Ю.Юнга, вона мала поновити «повернення пошани до всіх елементарних прав і цінностей, без яких людина губить зв'язок із Богом і природою і не в змозі збудувати справедливий лад»<sup>4</sup>. При цьому слід констатувати, що «революційний консерватизм» у Німеччині не вилився у практичні дії і не вийшов за межі чисто інтелектуального самовиявлення. Його творцями були насамперед інтелектуали фронтового покоління, вирішальними переживаннями якого була війна і технічне прискорення новітнього світу. Вони вороже сприймали і ліберальну демократію, і ліворадикальні тоталітарні системи. У світлі цього консервативна революція була виявом протесту проти західної модернізації (цивілізаційного прискорення). Лібералізм, соціалізм чи націоналізм трактувалися як знаряддя цього прискорення, щодо яких, як еманції засад поступу, революційні консерватисти мали зайняти ворожу позицію.

На відміну від соціалізму чи лібералізму, консерватизм не пропонував обов'язкових політичних моделей, які необхідно застосовувати всюди. Навпаки, консерватори спиралися на конкретні історичні традиції, досвід, успадковані звичаї, релігію, суспільні інститути, які мали свою специфіку у різних країнах (скажімо, інститут гетьманства в Україні). Тому прояви консервативної революції були різними у кожному конкретному випадку. Якщо в Німеччині вона не переросла у практичний політичний рух, то у низці країн Центральної і Східної Європи революція мала цілком реальне суспільне самовиявлення, що характеризувалося намаганнями втілення в життя монархічних принципів. Тому не можна не погодитись зі спостереженням М.Шлемкевича, що «молоді, переважно селянські, народи особливо близькі до монархічної ідеї. Вона промовляє й переконує селян аналогіями спадщинно упорядкованого і веденого господарства»<sup>5</sup>.

Українське село було тією клітиною національного організму, яка стихійно зберігала мову, віру, звичаї, традиційні форми родинного та громадського життя. Причому їх носіями були не тільки селяни, а й представники українського шляхетства. Обидва соціуми, попри усю складність взаємин між ними, створювали об'єктивні передумови для формування організованого консерватизму, який мав слугувати свідомим інструментом збереження національної ідентичності України.

Тісний і тривалий зв'язок української шляхти (дворянства) із селянством, багатий досвід господарської співпраці, яка водночас доповнювалася низкою спільних рис щоденного життя, побуту, давали В.Липинському підстави для формування переконання, що і «великоземельні» і «малоземельні» хлібороби «можуть, коли схочуть стати аристократією, створивши власним ризиком і власними жертвами для своєї нації таку відповідну політичну організацію, яка їм дасть змогу правити нацією»<sup>6</sup>. Власне, цей досвід, що постійно збагачувався громадською і науковою діяльністю, став для В.Липинського підґрунтям, на якому виросла його концепція хліборобського класу, покликаного реалізувати консервативну ідею української трудової монархії.

Особливістю українського національного руху у Великій (Наддніпрянській) Україні було переважання в ньому протягом тривалого часу соціалістичних концепцій суспільного розвитку у поєднанні з автономістсько-федералістськими поглядами на державний устрій у контексті перспектив взаємин із Росією. На цьо-

му тлі самостійництво радикала М.Міхновського і самостійництво консерватора В.Липинського виглядали поодиноким явищем і здавалися нездійсненою утопією.

Соціальний радикалізм більшості учасників українського руху відштовхував від участі у його структурах консервативно налаштовану українську шляхту, яка опинилась у російських монархічних організаціях і партіях. Однак цей ухил шляхти не був остаточним, а швидше кроком, спрямованим на самозбереження і захист своїх соціально-економічних інтересів. Консервативні сили, які не декласувалися, хоча і відійшли від українського ліберально-радикалізованого руху, але не втратили свого національного інстинкту, який виразно засвідчив про себе після Лютого 1917 року. Саме в середовищі представників цієї верстви сформувалися світоглядні позиції майбутнього гетьмана Павла Скоропадського, тісно пов'язаного родинними відносинами з численними українськими аристократичними родинами давньої Гетьманщини – Кочубеями, Милорадовичами, Міклашевськими, Марковичами, Тарновськими, Апостолами, Закревськими та ін. «Завдяки моєму дідові і батькові, сімейним традиціям, Петру Яковичу Дорошенку, Василю Петровичу Горленку, Новицькому та іншим, – зазначив П.Скоропадський, – незважаючи на свою службу в Петрограді, я постійно займався історією Малоросії, завжди пристрасно любив Україну не тільки як країну з тучними полями, з чудовим кліматом, але й із славним історичним минулим, людьми, уся ідеологія яких різнилася від московської»<sup>7</sup>. Саме в цих колах української історичної аристократії Лівобережжя жила гетьманська традиція, що дала підстави для секретного доносу російському уряду, в якому повідомлялося, що українці «прагнуть вільної республіки з гетьманом на чолі»<sup>8</sup>. Причому кандидатом у гетьмани називали В.Тарновського, представника давнього козацько-старшинського роду, мецената, збирача української старовини.

Дещо іншим бачилося суспільне середовище в Галичині, де консервативні сили виявляли неабияку політичну та духовну життєздатність і сприяли консолідаційним процесам на державному ґрунті. Одним із важливих компонентів консервативного галицького світогляду стало звернення саме до княжої доби історії України, королівської гідності представників династії Романовичів. Очевидно, мав рацію С.Томашівський, коли вказував на труднощі у спробах «створити в Галичині культ постатей, узятих з історії Наддніпрянщини». «Таких героїв маємо в княжих часах (у Галичині – Володимирії)»<sup>9</sup>, – зазначав він. Саме на галицькому ґрунті знайшла виразне окреслення монархічно-династична ідея, яка пов'язувалася з проблемою боротьби за державно-політичну самостійність України. Вона була висловлена В.Липинським, а також низкою наддніпрянських і галицьких політиків на таємних нарадах у Львові у 1911 р.

Передбачаючи можливість глобального військового конфлікту, В.Липинський у меморіалі «Про наше становище супроти політичної ситуації в Європі» висував принципово нові політичні гасла для українського руху. «Україна в етнографічних границях, – зазначав він, – стає незалежною державою (форма правління – конституційна монархія й евентуальна справа династії – германської, австрійської, чи навіть російської – залежатиме від української конституанти і становища Європи) під протекторатом Росії або Австрії...»<sup>10</sup>.

Підготовлений В.Липинським меморіал став підставою для політичної діяльності створеного на зазначених нарадах у Львові Українського інформаційного комітету, який висунув мету утворити «Українське королівство під зверхництвом династії Габсбургів»<sup>11</sup>. Тому цілком логічними видаються контакти українських політиків із представниками династії Габсбургів – спадкоємцем австрійського престолу ерцгерцогом Францем-Фердинандом та ерцгерцогом Вільгельмом (Василем Вишиваним)<sup>12</sup>, які виявляли неабиякий інтерес до української проблеми. У ході Першої світової війни монархічна ідея лягла в основу політичної платформи «Союзу визволення України», який став безпосереднім про-

довженням Українського інформаційного комітету<sup>13</sup>. При цьому вона не була чисто галицьким політичним проектом. Учасниками Інформаційного комітету і «Союзу визволення України», які так чи інакше переймалися монархічною ідеєю, були як галицькі, так і наддніпрянські політики.

Поява монархічного концепту в українському політичному житті означала втрату монопольних позицій ліберальної демократії і соціалістичних течій в українському русі. Вона свідчила, що українське суспільство здатне адекватно відреагувати на виклики часу і прагне до збалансування ціннісних ідеологічних і політичних орієнтацій. Із розвитком національно-визвольного руху і цілком імовірною перспективою розпаду багатонаціональних імперій монархічна ідея мала всі підстави трансформуватися у ту чи іншу національну форму свого конкретного втілення. Післяреволюційна Україна засвідчила цілком виразний пошук до тих суспільних тенденцій, які в її історичному минулому виявляли нахил «до забезпечення державного ладу монархічним принципом»<sup>14</sup>. Серед численних лозунгів багатотисячної української маніфестації у Києві 19 березня 1917 р. несподівано для тодішніх провідників національного руху виділявся заклик «Хай живе самостійна Україна з гетьманом на чолі»<sup>15</sup>.

Живучість гетьманської традиції в Україні виявилася підґрунтям для подальших пошуків В.Липинським та інших представників організованого консерватизму в Україні з метою формування концепції спадкової монархії у вигляді гетьманства і пов'язання її з особою П.Скоропадського та його родом.

Активізація ліберально-демократичних і соціалістичних течій в Україні, керованих Центральною Радою, викликали протидію консервативних сил, які не погоджувалися з її політикою насамперед в аграрному питанні і державному будівництві. Виразником цих опозиційних настроїв стали осередки союзів землевласників, які з часом створили Всеукраїнський союз земельних власників, а також Українська демократично-хліборобська партія (УДХП).

Основним завданням цієї партії, всупереч автономістсько-федералістській програмі ліберальних демократів і соціалістів, стала боротьба «за державний суверенітет цілого українського народу по всій Україні». Ця вимога виявилася «найважливішою вихідною точкою нашої політичної програми (УДХП – *Авт.*)»<sup>16</sup>.

Суттєві зрушення в українському консервативному середовищі відбулися зі включенням у політичну боротьбу П.Скоропадського та створеної ним Української народної громади. Ця громада мала об'єднати «всіх власників без різниці відтінків у боротьбі проти руйнівних соціалістичних гасел»<sup>17</sup>. П.Скоропадський ставив завдання всупереч позиції традиційних українських політичних партій втілити в життя програму перетворень, позбавлену демагогії, популізму і спрямовану на забезпечення суспільно-економічного ладу на основі приватної власності як фундаменту культури і цивілізації.

Звичайно, проголошення гетьманату було лише початком у державно-політичній практиці українського консерватизму, який ще мав пройти тривалий шлях ідеологічного й організаційного вдосконалення. І це прекрасно усвідомлював гетьман та його співробітники. Не випадково П.Скоропадський наголошував, що «гетьманство виявилось першим зрушенням у більш помірковану сторону, більш природню і тим самим більш міцну»<sup>18</sup>.

Активізація правих сил у цю добу і пошуки консервативно-державних моделей були характерними для суспільно-політичного середовища у багатьох народів, насамперед тих, які вступили на шлях національного визволення. І український консервативний проект у цьому контексті не виглядає чимось винятковим. Так, у політичних комбінаціях польської верхівки чільне місце посідала ідея створення польської монархії шляхом приєднання до Галичини польських етнічних територій, які перебували під владою Росії. Серед багатьох претендентів на ймовірний польський престол найбільш вірогідною стала кандидатура

ерцгерцога Карла Габсбурга – кузена імператора Карла I і батька Вільгельма Габсбурга. Його постать була особливо притягальною для польських консерваторів з огляду на його родинні зв'язки з родинами Чарторийських і Радзивіллів<sup>19</sup>.

Наміри втілення консервативно-монархічних концепцій у життя були характерними і для низки інших народів, які будували свої держави на руїнах імперій. Посол Фінляндії в Українській Державі Герман Гуммерус згадував, що в його країні з «фінською впертістю рухалися в обраному раніше напрямку. Нам потрібен був німецький король, навіть шурина імператора Вільгельма, – зауважував він, – незважаючи на те, що основи престолу Гогенцолернів уже хиталися»<sup>20</sup>.

12 квітня 1918 р. у Ризі було проголошено створення «Балтійського герцогства» у персональній унії з Пруссією. На чолі цього утворення був рідний брат імператора Вільгельма II – Генріх Гогенцолерн.

4 липня 1918 р. литовська таріба (рада) прийняла рішення про запровадження монархії в Литві і покликання на королівський престол принца Вільгельма Вюртемберзького під іменем Міндаугаса II.

Складність тогочасної суспільно-політичної та економічної обстановки в Україні не допускала можливим повної перемоги консервативної революції. Український консерватизм не мав для цього ні необхідних організаційних сил, ні виразно сформованої ідеології. Перетворення, започатковані П.Скоропадським, не були винятково консервативними і значною мірою доповнювалися ліберальним реформаторством. Тому український консерватизм у 1918 р. можна повною мірою кваліфікувати як ліберальний і як такий, що виступав не проти суспільних перетворень взагалі, а проти радикальних соціальних експериментів більшовизму та українських соціалістів із Центральної Ради.

Саме тому український консерватизм, представлений насамперед землевласниками різного ґатунку, реалізовував свої програмові засади в союзі з ліберальною буржуазією. Не випадково у складі гетьманського уряду було чимало представників кадетів, які намагалися реалізувати ліберальну програму своєї партії. До цього слід додати постійні спроби П.Скоропадського залучити до системи влади і представників українського лібералізму, уособлених насамперед українською партією соціалістів-федералістів, що йому вдалося здійснити лише до певної міри. В.Липинський у зв'язку з цим наголошував, що союз українських консерватистів із місцевими поступовими елементами мав тільки сприяти «відмоложенню» перших і відродженню нації та власної держави. «Гетьманство 1918 р. було, власне, такою героїчною спробою відмоложення і скріплення місцевого консерватизму, – писав він. – Воно мало створити одну – спільну і для консерватистів і для поступовців – *місцеву територіальну державну владу* і возобновити на Україні, разом із такою владою, нормальні взаємовідносини між консерватизмом і поступом»<sup>21</sup>.

Свою чергою лібералізм в Україні, завдяки зміцненню позицій консерватизму, здійснив прорив, який виявився неможливим у Росії, охопленій полум'ям радикальних соціальних перетворень.

Проголошення Української Держави знаменувало собою відновлення власної української національної державницької традиції, припинення руйнівних «соціалістичних» експериментів і спрямування України до налагодження класового співробітництва та цивілізованого реформаторства.

На Хліборобському з'їзді (конгресі), скликаному у Києві 29 квітня 1918 р., були присутніми 6432 делегати від восьми губерній Великої України, фактично від усіх її регіонів. Усього ж було близько 8000 учасників зібрання<sup>22</sup>. Слід зауважити, що і Центральна Рада і Директорія і гетьманат П.Скоропадського створювалися в умовах надзвичайно гострих соціальних потрясінь, до яких не можна прикладати традиційні норми представництва і виборності. У цьому контек-

сті Українська Держава є не менш легітимною правно уконституйованою національно-політичною формацією, ніж УНР доби Центральної Ради та Директорії. Якщо порівняти представництво інших форумів доби національно-визвольних змагань, то варто наголосити, що Хліборобський конгрес був, без сумніву, найбільш масштабним. У квітні 1917 р. на Національному конгресі, який наділив Українську Центральну Раду функціями вищого національно-представницького інституту, було близько 900 делегатів, які представляли далеко не всі області України. І Всеукраїнський військовий з'їзд у травні 1917 р. зібрав 700 делегатів, Всеукраїнський селянський з'їзд у червні – 1500 делегатів із вирішальним голосом<sup>23</sup>. При цьому норми представництва обох зібрань були спрощені, не скрізь дотримані і послідовно проведені. Трудовий конгрес України зібрав менше тисячі делегатів, причому від участі у його виборах були відсторонені т.зв. нетрудові елементи, які становили багаточисельну і надзвичайно цінну для українського державотворення верству.

До делегатського корпусу хліборобського конгресу входило кілька десятків поміщиків – більших чи менших землевласників, решту становили тисячі заможних і середньозаможних селян-хліборобів, нащадків козацько-хліборобської верстви. Аналізуючи той соціальний ґрунт, на якому постала Українська Держава, В.Липинський наголошував, що на з'їзді 29 квітня були представлені хлібороби – насамперед нащадки козацької старшини – «в дану історичну хвилину найстарша політично і найбільше досвідчена верства». До них приєдналася «найбільш господарна й найрозумніша частина українського середнезаможного селянства». Хоча, зауважує В.Липинський, у з'їзді не брали безпосередньої участі, але йому співчували: духовництво, народжене в Україні кадрове офіцерство російської армії, промислові, фінансові і торговельні кола, частина інтелігенції. Отже, Хліборобський з'їзд був виявом волі найбільш значущих в економічному, політичному і культурному аспектах верств тогочасного суспільства України. «Якщо не згадувати часів розквіту старої Князівської Русі-України, – писав В.Липинський, – то не було іншого такого конструктивного і далекосяглого у своїй ідеї та задумі збору українських людей, і такого відмінного від усього того, що діялося в Україні – як, власне, з'їзду Хліборобів 29 квітня 1918 року».

Учений особливо наголошував, що вперше в українській історії джерело влади було «виведено з традиції, а не з бунту», а «поняття Україна стало означати щось ЦІЛЕ чи одноціле – в усіх його верствах, чи класах, а не тільки один «уділ» суспільства, чи якусь його одну «віру»<sup>24</sup>. Отже, самий склад «творців» гетьманату свідчив про перспективи формування консолідованого суспільства в Україні, припинення соціальної деструкції на ґрунті класової і міжнаціональної боротьби.

Проголошення гетьманату, таким чином, означало ліквідацію спроб ліберально-демократичної і соціалістичної течій українського руху усунути від процесу державотворення українські консервативні верстви і монополю сформувати владу в Україні. Воно було цілком закономірною реакцією українського суспільства на політику розпалювання міжкласової ворожнечі і протиборства, яку провадили соціалістичні лідери Центральної Ради. Намагання останніх будь-що втілити в життя свою класову доктрину, хоч би і всупереч загальнонаціональним інтересам, призвело до глибокої кризи усього державного організму України, і виходом із неї могло бути лише переведення українського суспільства на нові рейки – послідовного утвердження класового співробітництва і соціального партнерства, національної консолідації, закріплення самостійності української держави.

Останнє необхідно було здійснити негайно. Адже не можна не помітити, що утворення Української Народної Республіки з точки зору правової базувалося на федералістсько-автономістській концепції, що традиційно сповідувалася укра-

їнськими лібералами і соціалістами, ще не означало досягнення повної державної незалежності України. У III універсалі Центральної Ради однозначно вказувалося на те, що нове державне утворення залишається складовою частиною федеративної Росії. Домінантою цього акту в трактовці українських соціалістів було не творення української національної державності, а турбота про збереження Російської держави. «Прокладаємо шлях до федерації! – закликала «Робітнича газета». – Цєю своєю роботою ми рятуємо єдність російської держави, зміцнюємо єдність всього пролетаріату Росії і міць російської революції»<sup>25</sup>.

Зрештою, і IV універсал Центральної Ради, попри проголошення незалежності України, знову повторював тезу про доцільність федеративного зв'язку України «з народними республіками бувшої Російської держави»<sup>26</sup>. Така формула універсалу не виключала відновлення державного об'єднання колишньої метрополії і новопосталої Української держави. Підтвердженням цього може слугувати виступ В.Винниченка, який висловив впевненість, «що основи цього універсалу приведуть нас до федерації соціалістичних республік всього світу»<sup>27</sup>. Зрозуміло, що першою серед них була Росія. Прикметно, що сама поява цього документа мотивується не головною метою і життєвою необхідністю для нації мати свою самостійну суверенну державність, а потребою моменту – якнайшвидше укласти мир. Соціалістичні лідери Центральної Ради демонстрували фатальне небажання самостійності і не залишили думки про федерацію навіть після кривавої вакханалії більшовиків у захопленому ними Києві. До цього також варто додати, що лідери Центральної Ради у численних документах, у т.ч. і IV універсалі, проголошували потребу не загальнонаціональної української державності, а т.зв. класової, – владу, в якій мало здійснювати «представництво робочого народу, селян, робітників і солдатів»<sup>28</sup>. Соціальна обмеженість такої державності знайшла своє продовження у позбавленні Директорією виборчих прав т.зв. буржуазних класів під час виборів у Трудовий конгрес у січні 1919 р.

Взагалі ідея національної державності, яка мала б об'єднати все українське суспільство, а не лише «трудові» класи, в універсалах Центральної Ради без будь-якої потреби подавалась у переплетінні із соціальними проблемами. Максималістські наміри розв'язання цих проблем, декларовані українськими соціалістами, загострювали класові антагонізми до крайніх меж і робили співпрацю класів і станів в одному національному таборі просто неможливою. Це створювало ситуацію, в якій і спроби реалізації соціальних пунктів програми українських соціалістів ставали нездійсненою утопією.

Не випадково протягом усього періоду визвольних змагань і зокрема у 1917 р., українська т.зв. революційна демократія перебувала у постійному світоглядному конфлікті з консервативними і взагалі помірковано налаштованими діячами національного руху, робила їх об'єктом «класової» ненависті, відштовхувала від участі державотворення. Досить навести у зв'язку з цим оцінку ситуації визначним українським патріотом Євгеном Чикаленком, який у своїх споминах зауважував: «А коли настала революція 1917 р., і я, як буржуй, чи навіть феодал, не мав змоги приймати участь у будівництві Української Держави»<sup>29</sup>.

Фактично найбільш цінні державотворчі верстви, які висували на перший план ідею національного визволення – статечне селянство, земські діячі, чимало офіцерів, заможні прошарки міста, духовництво, численні представники наукової та культурної інтелігенції отримали ярлик «контрреволюціонерів» і стали об'єктом цькування з боку українських соціалістів.

Промовистим фактом у цьому зв'язку було відхилення Центральною Радою пропозицій В.Липинського сформувати за його власний кошт кавалерійський полк і поставити його на службу українській справі<sup>30</sup>. Відомо також, що соціалістичні лідери в Центральній Раді доклали чимало зусиль до того, щоб генерал П.Скоропадський відмовився від командування зукраїнізованим ним же 34-м

корпусом, який захистив Київ від більшовицьких частин у листопаді 1917 р. Причиною «несприйняття» професійного військового керівними діями Центральної Ради було його соціальне походження<sup>31</sup>. І перелік подібних фактів можна суттєво продовжити. Така політика тільки поглиблювала розкол в українському суспільстві і зрештою стала однією з причин падіння Центральної Ради.

Українські соціалістичні партії одразу після Лютневої революції включились у всеросійський єдиний фронт т.зв. революційної демократії і проголошуючи «класову боротьбу» з власною «буржуазією», прагнули утримати Україну у державно-імперських зв'язках із Росією. Навіть прийняття з тактичною метою самостійності аргументувалася знову ж таки доцільністю більш глибокого розгортання боротьби з власною буржуазією. «Робітнича газета» стверджувала, зокрема, що в незалежній державі «може розвиватися на всю широчінь класова боротьба, лише в ній може бути найкраще забезпечена успішність цієї боротьби»<sup>32</sup>.

Політико-партійне доктринерство лідерів Центральної Ради підвело УНР до політичної та економічної прірви. Німецькі військові чинники усе менше зважали на кволі інститути Центральної Ради, вводили окупаційні порядки. Неспроможність уряду опанувати ситуацією в країні, припинити хаос, породжений революцією, зрештою поставив під загрозу існування української державності і не виключав можливості проголошення України, окупованої німецькими військами, частиною Росії. Цю обставину прекрасно усвідомлював П.Скоропадський. Він записав у своїх «Споминах», звертаючись до тих, «що звать себе українцями»: «Пам'ятайте, що коли б не було мого виступу, німці кілька тижнів пізніше завели б в Україні звичайне генерал-губернаторство. Воно було б оперте на загальних основах окупації і нічого спільного з українством, розуміється, не мало б»<sup>33</sup>. Пересторогою українській державності було роззброєння німцями дивізії «синьожупанників».

Отже, відновлення у цій ситуації гетьманства означало врятування консервативними силами української державності, кінець спробам реалізувати автономістсько-федералістичну концепцію політичної розбудови України, рішуче та безповоротне відокремлення від Росії. Акт 29 квітня 1918 р. був фактично першим державним актом, який залишив поза будь-яким сумнівом проблему державної незалежності України і утвердив її повну й остаточну суверенність. Проголошене скликання законодавчого сейму мало лише привести до впорядкування її внутрішнього устрою. Вперше було чітко висунуто принцип соборності українських земель, зафіксований титулом голови новопосталої держави – гетьман всієї України.

Гетьман Павло Скоропадський був приведений до влади трьома основними політичними силами: Українською народною громадою (УНГ), Союзом земельних власників, Українською демократично-хліборобською партією (УДХП). До складу першої входили, в основному, представники давніх козацько-старшинських і шляхетських родів Лівобережжя, які були носіями національно-історичних традицій доби Гетьманщини (В.Кочубей, М.Устимович, М.Воронович, М.Гигицький та ін.). Серед них були землевласники, об'єднані в Союзі земельних власників, заможні селяни, члени УДХП і Вільного козацтва, старшини Першого українського корпусу, інші військовики, представники поміркованої української інтелігенції<sup>34</sup>.

Друга група включала соціально неоднорідну верству землевласників, в якій переважали селяни і нащадки козаків. Прикметно, що організаторами союзу виступили Микола Коваленко, селянин із Кременчуччини і Михайло Коваленко, поміщик із Полтавщини, нащадок давнього козацько-старшинського роду. Обидва послідовно відстоювали позицію політичної самостійності України.

Нарешті, третю групу становили члени Української партії хліборобів-демократів, яку очолювали відомі українські діячі В'ячеслав Липинський, брати

Сергій та Володимир Шемети. Із лідерами УДХП тісно співпрацював один із засновників самостійницької течії в українському русі Микола Міхновський.

Попри певні суперечності між усіма трьома політичними силами, їх об'єднувало розуміння необхідності соціального і національного компромісу, відновлення у повному обсязі приватної власності, утвердження правових підстав суспільно-політичного та економічного життя в Україні. Чимало з них усвідомлювали потребу українізації зрусифікованих і колонізованих верств українського суспільства та залучення їх до державного й національно-культурного будівництва.

Павло Скоропадський входив до групи Української народної громади, творення якої відбулося, власне, з його ініціативи. Особа майбутнього гетьмана представляла ту частину давньої української аристократії, яка, попри усі примхливі повороти долі, залишалася носієм національно-історичних традицій.

Акт 29 квітня 1918 р. був органічним відродженням традиційної форми української державності – гетьманату, він чітко визначив голову новопосталої держави – гетьмана. Водночас вводилася тимчасова конституція, що визначала державно-політичний устрій, права й обов'язки громадян і передбачала утворення парламенту (сейму) і сенату. Тим самим суспільно-політична програма Акту 29 квітня спрямовувала Україну у сучасне правове русло. Гетьман Скоропадський виявляв себе не відстороненим від життя романтиком, а будівничим реальної новітньої української держави й окреслював шляхи політичного розвитку України, її місце і впливи у тодішньому світі.

Утворення Української Держави означало рішучий поворот соціально-політичного і культурного розвитку України в напрямку західноєвропейської цивілізації; опертя на її правове і духовне підґрунтя. У «Грамоті до всього українського народу від 29 квітня 1918 р.» зазначалося, що «права приватної власності, як фундаменту культури й цивілізації відбудовуються в повній мірі»<sup>35</sup>. Творці Української Держави 1918 р. розглядали інститут гетьманства не як засіб подолання або ліквідації усіх інших українських політичних течій, а як засіб національної інтеграції, налагодження співробітництва між усіма класовими групами й організаціями.

На відміну від політичної нетерпимості соціалістичних лідерів Центральної Ради, а згодом УНР доби Директорії, суспільно-політична позиція гетьмана була спрямована на те, щоб боротьба між консерватизмом і соціальним радикалізмом могла набрати законно-правові і національно-творчі форми. При цьому від першого дня існування Української Держави і до останнього двері до співпраці жодній українській політичній партії не були закриті. Швидше, навпаки, гетьман весь час прагнув залучити до участі в уряді представників якомога ширшого українського політичного спектра. Ввечері 29 квітня, коли до гетьмана звернулася делегація представників торговельно-промислових кіл України, налаштованих переважно проросійськи, і запропонувала власний список кандидатів до складу уряду, гетьман просто відмовився розглядати цей список. Натомість активному діячеві Української народної громади М.Устимовичу, як свідчить Д.Дорошенко, було доручено розпочати переговори про формування уряду з «відомими українськими діячами з-поміж національних кругів»<sup>36</sup>.

Невдача у цій справі М.Устимовича не зупинила дальших кроків гетьмана у цьому ж напрямку. Однак усі його зусилля були марними. Для більшості лідерів українських політичних партій найважливішими були т.зв. «соціальні завоювання» революції 1917 р. У результаті гетьманат оцінювався як реакційне явище, яке привело до влади «поміщика», «царського генерала», а не відновлення традиційної національної державності.

Учорашні лідери Центральної Ради відкидали пропонувану їм можливість діяльної участі в уряді і натомість вели активні переговори з більшовиками. Їх

головна мета – боротьба з «власною буржуазією» і встановлення єдиного революційного фронту з більшовицькою Росією ціною ліквідації реально існуючої Української Держави.

За весь період гетьманату українська «революційна демократія» накопичувала енергію, відмовляючись від співпраці і спрямувала її проти Української Держави. Антигетьманське повстання, здійснене українськими соціалістами, продемонструвало наявність на той час в Україні величезного потенціалу суспільної енергії. На жаль, як це часто було в минулому, він був спрямований проти власної державності. Керманичі протигетьманського виступу не зуміли використати цю енергію на державотворення і послідовну боротьбу з більшовиками та білою гвардією.

Накопичений в українському, насамперед селянському, середовищі потенціал вибухнув із величезною силою повстаннями проти більшовицького ладу у 1919 р. Однак опанувати цим рухом і надати йому конструктивного спрямування діячам нової УНР не вдалося. Величезні сили були витрачені на внутрішню боротьбу. У ході наступу більшовиків члени Директорії неодноразово виявляли своє безсилля і бездіяльність, вступаючи у безплідні переговори з більшовиками, замість організації збройного опору нападникам.

Однією з головних причин слабкості державотворчого процесу в Україні за доби Центральної Ради і Директорії слід вважати, що у ньому практично не були представлені надзвичайно важливі професійно-фахові соціальні прошарки. Тим часом керманичі Української Держави, попри небажання більшості українських політичних партій брати участь у її розбудові, прагнули утвердження стабільності і подолання деструкції т.зв. революційних перетворень попередньої доби.

Розуміння і сприйняття цього курсу було притаманне багатьом українським діячам не заангажованим у соціалістичне доктринерство. Чимало їх було в галицькому громадсько-культурному середовищі, в якому, як зазначалося вище, традиційно міцні позиції посідало помірковано-консервативне політичне світобачення. Його речники однозначно схвалювали внутрішній і зовнішньополітичний курс Павла Скоропадського і бачили в гетьманаті реальні перспективи національного державотворення. «З різних вістей, які тут одержуємо, – писав І.Крип'якевич Д.Дорошенку 20 травня 1918 р., – набрали ми переконання, що гетьманство вдержиться. Також із теоретичного погляду така форма правління в теперішню хвилину видається найліпша для України». І.Крип'якевич зауважував, що гетьманство – «се одинокий вихід для України з теперішньої кризи. Тактика українських партій, що не хочуть взяти активної участі в правительстві, нам не видається щаслива ...»<sup>37</sup>.

Уже тоді, у 1918 р., чимало галицьких діячів усвідомлювало національний державотворчий характер гетьманату Павла Скоропадського. На зустрічі з одним із представників гетьмана командуючий УГА генерал Мирон Тарнавський заявив: «Від 1918 року вважаю себе гетьманцем, із переконаннями своїми не криюся і скрізь їх ширю». Високо оцінював гетьманат 1918 року і його творця Павла Скоропадського глава греко-католицької церкви митрополит Андрій Шептицький, який постійно листувався з гетьманом. «Ще в літі й восени 1918 року я був гетьманцем, цебто глядів на гетьмана позитивно, ломив копія за нього», – зауважував один із творців ЗУНР Л.Цегельський<sup>38</sup>. Цю позицію поділяло і чимало діячів з Великої України. Вони усвідомлювали, що деструктивна антигетьманська політика керманічів опозиційного Національного союзу може обернутися катастрофою для України. Як згадує член Директорії Опанас Андріївський, звістка про підготовку повстання проти гетьмана викликала гостру реакцію в середовищі тих, хто послідовно дотримувався державницьких позицій. «С.Х.Чикаленко, коли довідався, що В.К.Винниченко організовує повстан-

ня, – зауважує О.Андрієвський, – в розпачі не говорив, а кричав: «не зачіпайте Скоропадського: він більший самостійник-українець за вас».

М.Міхновський, підозрюючи В.Винниченка в організації протигетьманського повстання, рішуче критикував його позицію в Національному союзі: «Я говорю тут як патріот ... повстання небезпечне, знищить нас». І це були пророчі слова, як показав подальший перебіг подій. «Націоналісти-самостійники О.І.Макаренко, І.М.Луценко, В.П.Оскілко, П.Ф.Болбачан не організовували повстання і були лояльні до гетьмана, – констатує О.Макаренко. – Взяли участь у повстанні тільки тоді, коли воно стало неминучим, а треба було спасати національні здобутки»<sup>39</sup>.

Попри бойкот українських соціалістів, дуже коротке (сім із половиною місяців) існування гетьманату було заповнене надзвичайно інтенсивним і плідним процесом українського державотворення. Він охопив усі ділянки суспільного буття від закордонної політики і військового будівництва, творення адміністрації або земельної реформи до відкриття українських університетів і національної Академії наук, розбудови українського шкільництва.

Добре обізнаний із практикою державного управління царської Росії П.Скоропадський усвідомлював, що закріпити незалежність України всупереч усім деструктивним силам можна тільки тоді, коли буде створена боєздатна постійна і регулярна армія, державно-управлінський апарат, налагоджено дипломатичні стосунки з якомога більшою кількістю держав, відбудовано господарство, транспорт, зміцнено фінанси, буде взято на державне фінансування заклади освіти, науки та культури.

Формування збройних сил Української Держави виявилось дуже складною справою. За основу військового будівництва було прийнято проект, розроблений військовим відомством УНР, який передбачав формування 8-ми піхотних корпусів, 4-х із половиною кінних дивізій на основі територіального комплектування. Вже в кінці травня був розроблений законопроект про загальні засади військової служби, яка відкидала станові принципи формування та забезпечувала вільний доступ до військової освіти і посад. Від 22 червня було суттєво оновлено персональний склад військової адміністрації. Було заплановано створення системи військових шкіл для підготовки офіцерів усіх родів зброї, розпочато організацію Державної військової академії.

24 липня 1918 р. вийшов закон про загальну обов'язкову військову повинність. Мобілізація мала розпочатися в жовтні того ж року і дати 85 тис. вояків, а на 1 березня 1919 р. – ще 79 тис. У липні було сформовано Гвардійську сердюцьку дивізію (5 тис. вояків), яка мала стати взірцем для майбутньої української армії.

Військове будівництво суттєво ускладнювалося позицією командування австро-німецьких військ, яке побоювалось утворення в Україні сильної і боєздатної армії. Не була чіткою позиція щодо цієї проблеми й у вищого політичного і військового керівництва рейху. Налагодити справу будівництва української армії певною мірою вдалося особисто гетьману Скоропадському під час зустрічі з імператором Вільгельмом II. Гетьман домігся передачі Україні, захопленого німцями Чорноморського флоту. Можна констатувати, що в добу гетьманату будівництво українських збройних сил було введено в регулярне русло і ґрунтувалося на новітніх військових досягненнях тогочасного цивілізованого світу.

Водночас відбувалося неухильне і регулярне створення державного апарату. Дуже швидко було налагоджено організацію і комплектування міністерств, здійснено правильний адміністративний поділ України на губернії і повіти, створено адміністративний губерніяльний і повітовий апарат – староства. У результаті усі закони і розпорядження керівних центральних органів держави не залишалися чисто декларативними актами, як це переважно було за урядування Центральної Ради, а реалізовувалися набагато ефективніше на місцях.

Така послідовна конструктивна діяльність гетьманського уряду весь час наштовхувалася на опір, чи нерозуміння «традиційних» українських політичних партій, які, за словами Д.Дорошенка, «із самого моменту проголошення гетьманства вважали, що українська державність серйозно загрожена». Намагання уряду залучити до державотворчої діяльності фахові сили трактувалися згаданими політичними колами як «виступи проти самої української національності».

Водночас замість того, щоб брати участь в уряді, діяльності адміністрації і вносити послідовно «національну» корекцію у політичний курс гетьманату, українська опозиція фактично розхитувала національну державність.

Так, ніхто з представників УПСФ, інших українських політичних партій не погодився обійняти запропоновані їм міністром внутрішніх справ І.Кістяківським надзвичайно важливі посади членів Ради міністерства внутрішніх справ, губернських старост (у тому числі Київщини). І хоча від цих посад залежали вирішальні адміністративні призначення і в центрі, і в провінції, «свідомі українці» фактично самоусувалися від національно-державницької творчої діяльності і відкривали шлях антиукраїнським силам у державний апарат<sup>40</sup>.

Всупереч деструкції українських політиків із ресорту Центральної Ради, в Кабінеті міністрів діяла низка діячів, яка намагалася твердо проводити національний курс у політиці внутрішній і зовнішній. Поряд із Д.Дорошенком, Б.Бутенком, Ю.Любинським та О.Рогозою, до цієї групи належав і міністр внутрішніх справ І.Кістяківський.

Виступаючи на нараді губернських старост і міських отаманів, він наголосив, що «зростання і процвітання України можливе тільки на твердих національних засадах». І.Кістяківський демонстрував чітке розуміння відродженого гетьманства як вияв масового прагнення до самостійної держави, яке необхідно всебічно підтримувати. «Могутній рух селян-хліборобів, пронизаний здоровими ідеями державності, висунув історичний прапор української самостійності – гетьманство, – зазначав він. – Під цим прапором крокує глибокий національний рух і наше завдання – всебічна і послідовна його підтримка»<sup>41</sup>.

І.Кістяківський констатував, що Українська держава може йти по шляху свого національного розвитку тільки за умови політичної толерантності. «Окремим політичним партіям необхідно надати повну свободу відстоювати свої ідеї і погляди. У цьому питанні не може бути виключення і для партій соціалістичних, які стоять на основах еволюційного розвитку соціалізму», – зауважив міністр. Водночас т.зв. «революційний соціалізм», який сповідували українські ліві, цілком логічно кваліфікувався як антидержавне явище і держава зобов'язувалася поборювати його<sup>42</sup>.

На відміну від попереднього уряду Центральної Ради, який вирішував проблеми міжнародного представництва не за вимогами міжнародного права і не шляхом законів, а нотами, або усними заявами, гетьман поставив цю проблему на послідовно правові рейки. У «Законах про тимчасовий державний устрій України» чітко зазначалося, що гетьман є водночас керівником зовнішньополітичних зносин Української Держави. Згідно з нормами міжнародного права, це було вкрай необхідним для України як уже визнаної держави.

Прикметно, що вихід Української Держави на міжнародну арену супроводжувався проблемою визнання інституту гетьманства з усіма його правовими інсигніями, титулатурою, формою звертання тощо, які спиралися на українську гетьманську традицію і ще не застосовувалися у тогочасній дипломатичній практиці. Причому вживання П.Скоропадським титулатури «гетьман усієї України», яка визначила загальнонаціональний характер влади та її поширення на всі етнічні українські землі, не могло не зачіпати інтереси деяких держав, які включали українські етнічні території. Саме з огляду на це Австро-Угорщина

зобов'язала свого посла Форгача утриматися від вживання титулатури «гетьман усієї України».

Визнання влади гетьмана де-юре було здійснене насамперед Німеччиною і Австро-Угорщиною в Києві вже 2 травня 1918 р. За кілька днів це було зроблено також Болгарією і Туреччиною. Своїх представників прислали до Києва Данія, Персія, Греція, Норвегія, Швеція, Італія, Швейцарія, що означало фактичне визнання України.

Прикметним було застосування болгарським послом І.Шишмановим титулатури-звертання до гетьмана: «Ваша світлість, ясновельможний пане гетьмане всієї України»<sup>43</sup>, а також вживання останнього царем Болгарії Фердинандом. Відтоді так почали титулувати П.Скоропадського усі закордонні представники, голови держав, у тому числі і німецький імператор Вільгельм II під час перебування гетьмана в Берліні з офіційним візитом.

Привертає також увагу, що регенційна рада Польського королівства, яка надіслала до Києва свого посла у ранзі міністра, повністю визнала національно-територіальний титул гетьмана та традиційно-історичну форму звернення. Вона була застосована в акредитивній ноті від 26 травня 1918 р.: «Jasnie Wielmożnemu Panu Hetmanowi Wszech Ukrainy».

Впровадження історичної гетьманської титулатури у дипломатичний ритуал відновлювало стару українську державну традицію, яка ставала невід'ємним аксесуаром нової Української Держави і сприяла відповідному пошануванню її голови – гетьмана, піднесенню її міжнародного авторитету.

Послідовно національно-державний характер мала зовнішня політика Української Держави. Міністерство закордонних справ очолив відомий український громадський діяч і вчений Дмитро Дорошенко. При міністрі було засновано Раду міністерства, склад якої вже сам по собі був яскравим свідченням українського самостійницького курсу зовнішньополітичного відомства новопосталої держави. До Ради увійшли професор Київського університету Отто Ейхельман (німець за походженням – активний учасник українського руху), члени Старої Громади: Іван Красковський і Олександр Карпинський, відомі українські громадсько-політичні діячі: Олександр Шульгин, Максим Славинський, Льонгин Цегельський. Радниками міністра були призначені також активні учасники українського руху Євмен Лукасевич, Артем Галип та Микола Ткаченко.

На дипломатичні посади МЗС Української Держави призначило чимало відомих учасників українського руху. Зокрема, Українське посольство в Берліні очолив довголітній член Київської громади, голова українського депутатського клубу у Першій Державній Думі, заступник голови Українського наукового товариства у Києві Федір Штейнгель. Головою українського посольства у Австро-Угорщині став В'ячеслав Липинський, на той час уже відомий учений, член НТШ, активний діяч самостійницького руху. Послами у Швейцарії, Фінляндії і Болгарії були Євмен Лукасевич, Костянтин Лоський і Олександр Шульгин. Відповідно, переважно українським був склад посольств Української Держави. Причому це були люди, як правило, з високим освітнім та інтелектуальним цензом, представники дворянсько-шляхетських, землевласницьких верств суспільства, які відзначалися серйозними професійними дипломатичними здібностями.

За цих умов Українській Державі, попри всі труднощі, вдалося досягнути неабияких успіхів у зовнішньополітичній діяльності. Одним із найважливіших питань, яке вирішував гетьманський уряд, було якомога швидше зміцнити національну державність за допомогою Німеччини і водночас, позбавившись її опіки, здійснювати власну політичну лінію. Попри тісний зв'язок із державами Почвірного союзу, влітку 1918 р. Українська Держава робить спробу відновити дипломатичні стосунки з країнами Антанти. І хоча цей крок викликав рішучий протест центральних держав, уже у жовтні німецький уряд погодився на вста-

новлення зносин України з Антантою. Із цією метою широко використовувалися дипломатичні стосунки гетьманату з нейтральними країнами. Уже напередодні падіння Української Держави було сформовано дипломатичні місії – до Франції на чолі з М.Могилянським і Великобританії та США, головою якої мав стати І.Коростовець. Це було яскравим свідченням намагань уряду гетьмана П.Скоропадського проводити незалежний зовнішньополітичний курс.

Надзвичайно важливим державотворчим аспектом зовнішньої політики Української Держави було намагання до консолідації всіх українських етнічних територій. Гетьман демонстрував виразне прагнення включити до складу України Кубань, Крим, значною мірою заселених українцями, які ніколи не втрачали духовної і культурної спорідненості з метрополією. У вересні 1918 р. між урядами України і Криму було укладено попередню федеративну угоду, згідно з якою, Крим мав належати до Української Держави як автономний край із власним сеймом.

Гетьману у його зовнішньополітичній діяльності було властиве розуміння того, що Україна має бути сильною державою. У цьому контексті надзвичайно важливим було міцно закріпитися на узбережжі Чорного моря, яке було опановане українцями внаслідок тривалої військової боротьби козацтва і колонізаційної експансії. Це завдання необхідно було виконати, тісно прив'язавши до Української Держави Бессарабію, Крим і Кубань, значною мірою заселених українцями.

Морський кордон України був єдиним стабільним рубежем, який водночас був її вікном у світ. Проте він потребував надійного захисту, що міг виконати сильний український флот. Тому проблема Чорноморського флоту була одним із головних напрямків дипломатичної і воєнної політики.

Гетьман висував завдання поширення геополітичного впливу України на широкому просторі т.зв. козацької території від Кавказького Причорномор'я до Каспію. Ця територія, заселена донськими, кубанськими, терськими, уральськими (яїцькими) козаками, кавказькими народами, калмиками, казахами, включала також потужні анклавні українських колоністів, які простяглися довгою смугою аж до Тихоокеанського узбережжя. Створення міцного союзу з козацькими державними утвореннями та кавказькими державами давали реальну можливість обмеження російського імперіалізму, найголовнішого ворога української самостійності.

Однією з найважливіших проблем, які стояли перед гетьманатом, було розв'язання земельного питання і проведення оптимальної аграрної політики. Від цього значною мірою залежало подальше існування Української Держави. Павло Скоропадський пізніше зауважував: «Я був переконаний, що тільки міцна організація великих, середніх і дрібних власницьких елементів зможе поставити нашу Державу на правильний шлях розвитку, а всякий уряд у нас, опертий на соціалістичні партії, неминуче в короткий час докотиться до більшовизму»<sup>44</sup>. Із перших кроків своєї діяльності гетьманський уряд поставив завдання здійснити масштабну земельну реформу, яка мала своєю метою створення економічно сильного класу середнього і заможного селянства. Ця селянська верства мала отримати землю за допомогою держави шляхом парцеляції великої земельної власності за викуп. Із цією ж метою планувалося заснувати Державний земельний банк, який мав забезпечити селян дешевим і вигідним кредитом і допомогти їм у придбанні землі.

На початок листопада 1918 р. проект земельної реформи, розроблений міністром земельних справ В.Леонтовичем, був готовий. Він передбачав примусовий викуп державою усіх великих земельних маєтків, які мали бути парцельованими між селянами за допомогою Державного земельного банку, у розмірі не більше 25 дес. на одне господарство. Від відчуження землі звільнялися лише ті гос-

подарства, які мали агрокультурне значення, однак лише розміром до 200 дес. кожне.

На думку фахівців, цей закон був одним із найбільш демократичних порівняно із земельними законами інших держав тодішнього світу. Здійснення наміченої реформи, без сумніву, могло дати поштовх потужному соціально-економічному розвитку України. Воно забезпечувало такий земельний устрій, основою якого ставали середньозаможні, самодостатні індивідуальні господарства, що вело до утвердження економічно здорової, незалежної хліборобської верстви – опори Української Держави.

Гетьман і його оточення розуміли, що у тій боротьбі, яка розпочалася між більшовизмом і Україною, визначальну роль може відіграти лише та соціальна верства, яка є власником засобів виробництва і продуцентом водночас. Такою верствою могло стати відновлене у новітній час козацтво, яке, спираючись на традиції вільного володіння землею і зброєю, могло бути вкрай зацікавленим в існуванні інститутів приватної власності на землю і стабільної національної державності, яка захищала б ці інститути. Створення міцного організованого козацького стану мало сприяти врегулюванню розмірів землеволодіння, утвердженню приватної та спадкової власності на землю, права володіння землею в залежності від участі у боротьбі із зовнішнім ворогом і забезпечення кордонів Української Держави. У цьому контексті цілком логічно відновлення історично-традиційного гетьманату 29 квітня 1918 р. призвело до відродження козацтва як стану, який був основою існування першої козацької державності. Козацтво постало знову на підставі закону – універсалу гетьмана всієї України 16 жовтня 1917 р.

Цей комплекс соціально-економічних заходів спрямований на захист інтересів української землевласницької верстви фактично означав короткотривалу реалізацію ідей аграризму на українському ґрунті. Вчення аграризму у його насамперед центрально-східноєвропейському варіанті відіграло величезну роль у процесі утвердження стабільності новопосталих держав і збереження національної ідентичності. Саме тому воно виявилось таким притягальним для «хліборобської» концепції В.Липинського і його послідовників. Уже в обстановці інтенсивного поширення ідей аграризму у повоєнній Європі її адепти із середовища українського консервативного політикуму дали високу оцінку досвіду аграрних перетворень за доби гетьманату. «Ідея аграризму буйно почала виростати на Україні за час нормального існування Української Держави в 1918 році», – констатували лідери Союзу українських хліборобів у Чехословацькій Республіці Й.Мельник і П.Запорожець. Для цих діячів саме український хліборобський рух, органічно вписуючись в європейський контекст аграризму, мав опанувати ситуацію в Україні. «З ним сьогоднішнім політикам Європи доведеться говорити»<sup>45</sup>.

Культурно-творча діяльність доби Павла Скоропадського спиралася на меценатську традицію українських гетьманів, які підтримували загальнонаціональний напрямок розвитку української культури. Починаючи від П.Конашевича-Сагайдачного, який вписався з усім Військом Запорізьким у Київське братство, підтримав створення Києво-Могилянського колегіуму, і закінчуючи К.Розумовським, який плекав ідею створення університету в Батурині, усі українські гетьмани були ревними опікунами освіти й науки. Навіть за надто короткий період гетьманування П.Скоропадський заснував два українські університети (Київський, Кам'янець-Подільський) та Українську академію наук.

Не випадково на відкритті українського університету у Києві П.Скоропадський покликався на «імена гетьманів Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Виговського, Дорошенка, а особливо Мазепи, як поборників і заступників народної освіти на Україні», які, за його словами, «повинні завжди лишитися на сторінках історії українського національного самопізнання»<sup>46</sup>.

Під час шкільних вакацій було організовано шеститижневі обов'язкові курси українознавства для вчителів народних і середніх шкіл, які пройшло 48 тис. учителів. Від 25 червня до 15 вересня 1918 р. вчителям і учням продано 2 млн українських шкільних підручників<sup>47</sup>.

Гетьман не мав наміру обмежитися відкриттям двох українських університетів. Готувалося створення українських університетів в Одесі та Харкові шляхом реорганізації існуючих там російських університетів, а також у Катеринодарі на Кубані та у Сімферополі на Кримському півострові. Особливо слід зазначити, що на державний кошт були прийняті усі українські середні школи, створені українською громадськістю за доби Центральної Ради, і водночас була створена ціла низка нових українських початкових шкіл та гімназій, які фінансувалися державою.

Ось як оцінював діяльність Української Держави в галузі культури сам гетьман: «В основі нашої діяльності в обсязі культурному ми керувалися принципом: прямуючи невпинно до створення нашої зовсім самостійної української культури, прямуючи до цілковитої українзації всього народного виховання, – робити це з найменшою шкодою для всяких культурних цінностей... Ми прямували не до механічного примусового прилучення людей до українства, але до хімічного розтворення неукраїнських елементів в українській стихії»<sup>48</sup>.

Безсумнівні здобутки гетьманату П.Скоропадського зовсім не означали відсутності помилок і прорахунків у діяльності його керманичів. У цьому зв'язку надзвичайно цінними є зауваги В.Липинського, який, власне, започаткував комплексне вивчення Української Держави. Вчений чітко розрізняє два періоди в її розвитку: перший – самостійницько-хліборобський під час діяльності уряду Ф.Лизогуба і другий – федеративний, пов'язаний з урядом С.Гербея, позначений перевагою Протофісу (Союзу промисловців, торговців і фінансистів України). Поступки останньому і проголошення федерації з Росією В.Липинський вважав політичною і національною катастрофою для консервативної хліборобсько-землевласницької верстви, яка, власне, відігравала вирішальну роль у будівництві державної і національної незалежності першого періоду.

Водночас В.Липинський вважає однією з найважливіших помилок гетьманату те, що не було зроблено протесту проти розгону німцями Центральної Ради, яка була легітимним представницьким інститутом України. На його думку, не слід було забороняти селянський з'їзд, скликаний на початку Української Держави, оскільки в середовищі селянства переважали національно-патріотичні настрої, ворожі більшовизму. І нарешті, вчений різко засуджував безсилість і пасивність уряду щодо каральних експедицій на села, ініційованих на місцях сумнівними елементами, провокаторами різного ґатунку, які свідомо намагалися дискредитувати в селянських масах ідею української держави.

В.Липинський вважав, що всі допущені помилки можна було б усунути, якби українська демократія пішла на співпрацю з урядом у зміцненні і розбудові Української Держави. «Коли б наші революційні отамани та інтелігенти в 1918 р. взяли б і піддержали місцеву консервативну владу гетьмана Павла Скоропадського, – писав В.Липинський, – то по цей час існувала б Українська Держава. Місцеві консервативні хліборобські, промислові і військово-бюрократичні елементи не оглядалися би тоді, рятуючи себе від українських революціонерів, на поміч общерусских «добровольців»; вони сполучили б свій досвід влади і організації держави з молодим загонистим українським імперіалізмом та вірою в Україну місцевих українських революціонерів, і дали б спільними силами одсіч більшовикам. Бо слабесенький напір більшовиків у 1918 р. на Україну вдався (як і всі чужоземні напори на нашу землю) тільки завдяки внутрішній різни українських революціонерів і українських консерватистів між собою»<sup>49</sup>. Критикуючи українську демократичну інтелігенцію за політичні прорахунки, він, одначе, віддавав їй належне за енергію, самопосяту і працьовитість під час вико-

нання своїх громадських обов'язків. На його думку, «наш пересічний інтелігент не гірший від пересічного інтелігента європейця», в ньому в потенціалі набагато «більше ідейності й навіть більше чесності», однак гіршими є «його методи національної організації, гіршими є його способи національної боротьби». Констатуючи усі труднощі і складність взаємин в українському суспільстві доби гетьманату, В.Липинський шукав способів утвердження внутрішнього миру і співпраці всіх його верств, політичних течій та інститутів.

Прагнення класового миру, примирення інтересів селян, середніх і великих землевласників, підприємців і робітників, здебільшого за рахунок заможних верств, яке демонстрував гетьман Павло Скоропадський і його уряд, утверджували реальне соціальне партнерство, сприяли національній консолідації усіх верств українського народу і могли забезпечити стабільність української державності. Поєднання національно-консервативних і ліберально-реформаторських засад державотворення гетьманату Павла Скоропадського цілком відповідало тогочасним тенденціям суспільного розвитку цивілізованих європейських країн.

Констатуючи плідність такого поєднання, В.Липинський наводить приклад балтійських країн, де, як він зауважував, «і без 40 мільйонів» вдалося стримати натиск більшовицької збройної агресії. Причиною цього факту було співробітництво консервативних і ліберальних сил, – наголошував вчений. «Там демократія, – пояснює В.Липинський, – «всенародних» повстань проти своїх «баронів-чужинців» – проти місцевого консервативного державного елементу – не робила і тому державність свою од большевиків урятувала»<sup>50</sup>.

Таким чином, напрошується висновок – українським соціалістам не було жодної потреби руйнувати Українську Державу.

На тлі руйнації більшовиками національних і соціальних вартостей гетьманат П.Скоропадського демонстрував своєрідний прорив у майбутнє, утверджував незаперечні державно-правові і національно-культурні цінності. Короткотривалий досвід Української Держави є переконливим доказом реальних творчих здобутків українського консерватизму, адаптацію якого до сьогодення буття України важко переоцінити.

<sup>1</sup> Керк Р. Основи і принципи консерватизму // Консерватизм. Антологія. – К., 1998. – С. 17.

<sup>2</sup> Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології // Там само. – С. 120–129.

<sup>3</sup> Rewolucja konserwatywna w Niemczech 1918–1933. – Poznań, 1999. – С.8.

<sup>4</sup> Ibid. – С. 15.

<sup>5</sup> Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна // Генеза. – 1997. – №1(5). – С.98.

<sup>6</sup> Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею й організацію українського монархізму. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 139.

<sup>7</sup> Скоропадський П. Спогади. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 48.

<sup>8</sup> Сарбей В. 130-річчя з дня народження В.В. Тарновського // Укр. іст. журн. – 1967. – №4. – С. 120–121.

<sup>9</sup> Томашівський С. Про ідеї героїв і політику. Відкритий лист до В.Липинського. – Л., 1929. – С. 29, 51.

<sup>10</sup> Осташко Т. Меморіал В'ячеслава Липинського до Українського інформаційного комітету // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип.V. – К., 2003. – С.90.

<sup>11</sup> Жук А. Як дійшло до заснування «Союзу визволення України» (Спомини у 20-ліття «Союзу») // Календар-альманах за звичайний рік 1935. – Л., 1935. – С.103–137.

<sup>12</sup> Терещенко Ю. В'ячеслав Липинський і Вільгельм Габсбург: на політичних перехрестях // Молода нація. – 2002. – №4 (25). – С.96–110.

<sup>13</sup> Жук А. Вказ. праця. – С.116.

<sup>14</sup> Шлемкевич М. Вказ. праця. – С.98.

<sup>15</sup> Королевский С., Рубач М., Супруненко Н. Победа советской власти на Украине. – Москва, 1967. – С.129.

- <sup>16</sup> Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст. Програмові і довідкові матеріали. – К., 1993. – С. 131.
- <sup>17</sup> Скоропадський П. Вказ. праця. – С.123.
- <sup>18</sup> Там само. – С. 165.
- <sup>19</sup> Majchrowski J.M. Ugrupowania monarchistyczne w latach Drużej Rzeczypospolitej. – Wrocław, 1988. – S.9–10.
- <sup>20</sup> Гуммерус Г. Україна в переломні часи. – К., 1997. – С.109.
- <sup>21</sup> Липинський В. Консерватизм і поступ // Консерватизм: Антологія. – С.527.
- <sup>22</sup> Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т.2. – К., 2002. – С.26.
- <sup>23</sup> Там само. – Т.1. – С.61, 75, 77.
- <sup>24</sup> У 60-річчя відновлення гетьманства. – Торонто, 1978. – С.159–160.
- <sup>25</sup> Дорошенко Д. Вказ. праця. – Т.1. – С.144.
- <sup>26</sup> Українська Центральна Рада: Документи і матеріали у 2 т. – Т.2. – К., 1997. – С.104.
- <sup>27</sup> Дорошенко Д. Вказ. праця. – Т.1. – С.197.
- <sup>28</sup> Українська Центральна Рада... – Т.2. – С.103.
- <sup>29</sup> Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) – К., 2003. – С.30.
- <sup>30</sup> Забаревський М. В'ячеслав Липинський і його думи про українську націю і державу. – Відень, 1925. – С.12.
- <sup>31</sup> Дорошенко Д. Як було проголошено гетьманство у Києві 29 квітня 1918 року. – Вінніпег, 1927. – С.8–9.
- <sup>32</sup> Робітнича газета. – 1918. – Ч.222. – 19 січня.
- <sup>33</sup> Скоропадський П. Спомини. – К., 1992. – С.112.
- <sup>34</sup> Геращенко Т. Українська народна громада // Український консерватизм і гетьманський рух. – 2000. – №1. – С.207.
- <sup>35</sup> Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т.ІІ. – С.36.
- <sup>36</sup> Там само. – С.38.
- <sup>37</sup> ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.3. – Спр.1. – Арк.108–109 зв.
- <sup>38</sup> Войнаренко О. Не гасить духа правди! // Державницька думка. – 1951. – №4. – С.54–58.
- <sup>39</sup> Андрійвський А. Професор в «пророках» // Українська дійсність (Прага). – Ч.ІІ. – Січень 1940. – С.3–5.
- <sup>40</sup> Дорошенко Д. Вказ. праця. – Т.2. – С.72–73.
- <sup>41</sup> ЦДАВО України. – Ф.1216. – Оп.2. – Спр.5. – Арк.21.
- <sup>42</sup> Там само. – Арк.21 зв.
- <sup>43</sup> Батьківщина. – 1971. – 17–31 липня.
- <sup>44</sup> У 60-річчя відновлення гетьманства. – С.71.
- <sup>45</sup> ЦДАВО України. – Ф.4465. – Оп.1. – Спр.45. – Арк.3.
- <sup>46</sup> У 60-річчя відновлення гетьманства. – С.41.
- <sup>47</sup> Там само. – С.77.
- <sup>48</sup> Там само. – С.40.
- <sup>49</sup> Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Відень, 1926. – С.432.
- <sup>50</sup> Там само.

*The article examines Pavlo Skoropads'kyi's hetmancy in the context of All-European process of counteraction of conservative forces of liberalism and radical socialism. The stress is made on constructive and creative gains of Ukrainian State.*